Zaza Dilinin Gelişimi

Dr. Zülfü Selcan

1. Dil bölgesi

Zaza Dilinin (geleneksel olarak) konuşulduğu bölge, Doğu Anadolunun Kuzey Fırat yöresinde olup, 37,8°- 42° enlem ile 37,8°- 40° paralelleri arasında birleşik bir bölge oluşturur.
Yayılma alanı kuzey batıda Zarayı (Sivas), batıda Çemişgezeği (Dersim /Tunceli), güneyde Sivereki (Urfa), güney doğuda Mutki ile Tatvanı (Bitlis), doğuda Varto/Gımgım (Muş) ile Hınısı (Erzurum), kuzeyde ise Tercan ile Çayırlıyı (Erzincan) kapsar (harita 1, 2).
Merkez yöre olan Dersim ve Bingölde (Çewlıg) ve sınır bölgelerinin bazı kazalarında, mesela Zara, Siverek ve Vartoda öncelikle Zazaca konuşulur. Zazaca dil bölgesinde Kurmanci (Kürtçe) ile Türkçe de konuşulmaktadır.
Kazakistanda da Zazaca konuşulmaktadır. Stalin yönetimi döneminde Orta Asyaya sürgün edilen halk gurupları arasında, Batumlu (Gürcistan) birçok Zaza ailesi de vardı; bunlar da 1944 de Cambulda iskân edildi. Verilen haberlere göre bunlar (tahm. 10 000) dilini ve kültürünü muhafaza etmiştir.[1]
Zazaca konuşanların sayısı hakkında kesin bir istatistik yoktur. Türk nüfus sayımlarında ana dili hakkındaki bilgiler ise gerçeği yansıtmayıp güvenilir değildir.
1981 nüfus sayımına dayanarak yaptığım tahmine göre, dil bögesi ile metropolleri göz önüne alarak, konuşanların sayısının 3 milyona kadar olması gerekir.
İşçi göçü (1964-1974) ve politik sürgünle (1981 askeri darbesinden sonra)
Birçok Zaza Batı Avrupa devletlerine geldi: Almanya, Avusturya, İsviçre, Hollanda, Belçika, Fransa ve İsveç. Avrupada yaşıyan Zazaların çoğunluğu Almanyada yaşamaktadır (tahm. 250 000). Berlinde ki sayısı tahminen 10 000 cıvarında olması gerekir; Almanyanın diğer bazı büyük şehirleri ile İsviçrenin sınır şehri Baselda[2] da durum benzer şekildedir.

2. Halk ve dil adları

Almanlar nasıl kendilerine bölgesel adlarla *Preuße, Sachse, Bayer, Westfale* vs. diyorsa, Zazalar da aynı şekilde kendi adlandırması için birkaç yöresel halk adını kullanırlar: *Zaza, Kırmanc, Dımıli, Gini.*
Ençok, yani hem bölgeler üstü, hem de enternasyonal bakımdan yaygın olan etnik ad *Zaza*'dır.
Dil adı, halk adına *-ki* takısını eklemekle oluşur; mesela: *Zaza* > *Zaza-ki* 'Zaza-ca, Zaza dili', vs.
Zaza etnik adı Bingöl, Hani, Dicle (Piran), Elazığ (Xarpêt) ve Sarızda yaygındır; Türkçede Zazaca konuşan kesimin tümü için kullanılır.
1329/30 (730 h.) yılından kalma ve yöre halkının Secerê Kurêşi 'Kureyş Şeceresi' dediği yazılı bir deri dökümanda, bir Türk padişahının mühürü de vardır. Burada ayrıca birkaç Zaza aşiretlerinin adları da sıralanmıştır. Bunların arasında birisi de, kendisini *ṭālib* '(alevi) mürit' ve Zāzā aşiretinin mensubu olarak kaydedip imzalamıştır.

1 Bu bilgi, kendi deyişiyle orada 17 Zaza oyun türküsü kaydeden Nûra Cewarî tarafından Erivanda yayınlanan Kurmanci gazetede, *Rya Teze*, No. 3 (4465), 9 Yanvar (Kanûna Paşin) 1991), verilmektedir; karş. Kurmanciden Zazacaya çevirisi, *Armanc* (Stockholm), Gulan 1991, S. 10.

2 Baselde yaşayan öğretmen Uşên S., bir konuşmamızda, buradaki Zaza kökenlilerin sayısının takriben 10 000 olduğunu söyledi.

Bu tarihi belgenin bir varyantında da aynı kayıt mevcutur. Arapça metindeki kayıt şöyledir:

Ṭālib Mollā Banī min qabila Zāzā

طالب ملا بنى من قبلة زازا

Zāzā kabilesinden Mollā Banī.

Sürülerini Bingöl yaylalarında ve Süphan dağında otlatan *Zaza aşiretinden,* 1650 de Sivastan, Dersim üzerinden Muşa seyahat ederek bu bölgeden geçen meşhur Türk seyyahı Evliya Çelebi de birkaç kere bahsetmektedir.[3]
Zaza aşiretinin Divriğide (Sivas) yerleşik olduğunu, N. Sakaoğlunun yayınlamış olduğu, 1744 yılından kalma osmanlı-türk dökümanları da belgeleyip şöyle bahseder:

„ ... Kara Yusuf Zaza oymağından getirttiği işsizleri burada çalıştırarak zenginleşmiştir."[4]

Zaza aşireti hakkında daha açık bilgiler, o zamanlar Erzurumda görevli olan ve kuzey Zaza Yurdunu 1866 yılında gezip bunun üzerine detaylı olarak bahseden İngiliz Konsolosu J. G. Taylor tarafından verilmektedir.[5] Taylorun yazdığına göre, Zaza aşireti 'Shushar' da (Suşehri'nde) yerleşikti.
Daha fazla teferruat Nuri Dersiminin eseri Dersim Tarihi'nde (1952), S. 61, mevcuttur. Bu yöreyi çok iyi tanıyan N. Dersiminin anlattığına göre, oniki aşiretten ibaret olan *Koçkiri aşiret gurubu'*nun bir tanesi de *Zaza* aşiretidir. *Koçkiri*[6] adı, merkezi *Zara*[7] olan eski sancak Koçkiri'den (1858-1867) alınmıştır.
Siverek, Çermük ve Gergerde Zazaca konuşanlar kendilerine ençok *Dımıli* veya *Dımli*[8] derler. Alman iranisti Friedrich Carl Andreas *Dımılī* adının halk adı olan *Dēlemī* (*Deylemī*), ديلم (arap. *Daylamī*) kelimesinden geldiğini belirtir. Bilindiği gibi Dêlem'liler Hazar Denizinin güney kıyısıyla *Horāsān*'ın batısı veya *Gūrgān'*da denilen bölgede yaşıyordu.
Rus şarkiyatçısı Vladimir Minorsky, Ermeni tarihçisi Antranig ve Alman iranisti Karl Hadank tarafından desteklenen Andreas'ın hipotezine göre, *Dımlī* (ya da *Zaza* veya *Kırmanc*) diye adlandırılanlar, *Dêlem'lilerin* evlatlarıdır; bunlar Hazar Denizinin güney kıyısında yaşayıp, 5. ile 11. yüzyıları arasında beş devlet kurmuş ve bununla İran ile Ortadoğu tarihinde büyük bir rol oynamıştır. Deylemli hükümdarlardan ençok meşhur olanlar, halifelik makamına da sahip olup Bağdatta hüküm süren Büveyhliler (Büvehoğulları) idi.[9] 9. - 10. yüzyılların tarihi bilgilerine göre Dêlemlilerin dili ne Farsça, ne de Arapça idi.

---

3 E. Çelebi, Seyāhatnāme, 1. basım: İstanbul 1896, osmanlıca-türkçe; latin harfli türkçe, Danışman'ın yayını, C. 1-17, 1969-1970: Dil adı زازا *Zāzā* için karşl. C. IV, S. 74-75 (yeni basımda, C. 6, 164 f., orijinal metinde Zaza dili hakkındaki ifade eksiktir.), C. III (Yeni basım C. 5, 112, 119). Aşiret adının ظاظا *Ẓāẓā* şeklindeki yazılışı için karşıl. C. IV, 145 (Yeni basım C. 6, 231).

4 N. Sakaoğlu, Anadolu Derebeyleri Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı, Ankara 1984; *Zaza* için krşl. S. 31-32, 47-48, 50; S. 61. Sakaoğlunun verdiği kaynak şöyledir: Başbakanlık Arşivi, Sivas Ahkâm Defteri, No.1, S. 232 (1. hüküm), Tarih: Şubat 1744 m. (Evail muharrem 1157 h.); agy., No. 3, S. 43, Tarih: 1747 m. (1160 h.).

5 G. Taylor, *Journal of a tour in Armenia, ...*, y. yer: JRGS, London, 38.1868, S. 304, Not: Taylor'un bahsettiğine göre Zaza aşireti Suşehri'nde yaşıyordu aşiret reisi İbrahim Ağa idi.

6 Gerek kendi soruşturmalarımdan, gerekse diğer araştırmacıların elde ettiği bilgilerden çıkan sonuca şöyle: Sivasın doğusunda yerleşik olup Kurmancca konuşan Koçkiri aşiretleri, kendi sözlü tarih aktarmasıyla birkaç asır önce Dersimden göçetmiş ve kendilerini Batı Dersim'deki Şix Hesenan aşiret topluluğunun evlatları saymaktadır (Dersimi, 61). On aşiretten ibaret olan Şix Hesenan aşiret topluluğunun dili ise Zazacadır (Dersimi, 46); buna göre Koçkiri şiretleri Kurmanc dilini daha sonraları devralmıştır, yani burada bir dil değiştirme olayı meydana gelmiştir.

7 A. Birken, Die Provinzen des Osmanischen Reiches, Wiesbaden 1976, S. 144: 'Koçkiri Sancak'ı 1858 de kuruldu (Salnāme 1275) ve 1867 ye kadar sürdü (Salnāme 1284, 92). Merkezi *Zara* idi (krşl. V. Cuinet, Asie 1, Harita S. 612).'

8 Z. Selcan, Zaza Milli Meselesi Hakkında, (Kendi Yayını), S. 16-17; Mann/Hadank, Mundarten der Zâzâ, S. 177 (Cümle No. 124) ve S. 179 (Cümle No. 214, 215).

9 V. Minorsky, La domination des Dailamites, Paris 1931, S. 17; aynısı, *Daylam*, Enzyklopädie des Islam; A. Ateş, *Deylem*, İslam Ansiklopedisi.

Kurmanclar (‘Kürtler’) Zazaca konuşanlar için *Dımılı* ile *Zaza* halk adlarını kullanırlar. Sarız (Kayseri), Sivas (Zara, Divriği) ve Malatya bölgelerindeki Kürtler (Kurmanclar) Zaza Diline *Ginî* (tür. *Ginice*) derler. *Gini*, Beypınar (Zara/Sivas) ile Karabel Dağlarının güney kısmında (Sivas) yaşayan ve Zazaca konuşan aşiretin adıdır (Dersimi, 62).
Zazaca konuşan alevi kesim kendilerine *Kırmanc* derken, Kurmanci konuşanlara da *Kırdas* veya *Kur’* [k’ur:] diyerek kendilerinden ayırır.
Kendim ise, burada belirtilen dört bölgesel halk adından, ençok yaygın olan *Zaza* ismini tercih ediyorum.

3. Zaza Dilinin araştırılması

19. yüzyıldaki yoğun dilbilimsel girişimler esnasında, Zazaca ilk olarak 1856 yılında Roslawl’’daki Rusya Bilimler Akademisi’nin görevlendirdiği Peter Lerch, Smolensk Eyaletinde kaydedip, gramatik analizine henüz geçmeden 1857-58 de yayınladı (Rusça ve Almanca).
Friedrich Müller 1864 de karşılaştırmalı dilbilimsel incelemelerini, Lerch’in metinleriyle yaparken, Zazacanın eski özelliğe sahip oluşunu belirgin olduğunu tespit etti.
Diğer Zazaca dil malzemesi, arkeolog ve lenguist olan Albert von Le Coq tarafından, Şamdaki bir Zazaca konuşmacıdan kaydedilerek toplanmış ve 1901 de (özel basımla) yayınlanmış, fakat gramatik bir analizi yapılmamıştır.
Oskar Mann 1906 yılında Prusya Bilimler Akademisinin, batı irani dillerinin dökümentasyonu ve gramatik analizi için verdiği görevle Orta Doğuya yaptığı seyahatte, beş yıllık gezisi esnasında başka şeylerle beraber Zazacadan da dil örnekleri kaydetmış ve bunların gramatik yapısıyla uğraşmıştır.
O. Mann, Yeni Farsçadan farklı olan Zazaca ile Gorancayla karşılaşınca, dil tarihi ile ilgili bağlantılar kendisine daha da netleşti; bunu, 4. Temmuz 1906 da Prusya Bilimler Akademisine yazdığı mektubunda şöyle ifade ediyor:

„Daha evvel de tarafımdan savunulup, Zâzâcanın katiyen Kürtçe olmadığı görüşü, tasdik edilmektedir; …. Orta Farsçanın Turfan Metinlerinin kuzey lehçesindeki tüm tuhaf fiil çekimlerini burada Zazacada tekrar görüyorum.”[10]

Ancak bu bilgiden sonra Mann, Batı İrani Dillerini kuzey ile güney guruplarına ayıran tarihi sınıflandırmasının bilimsel temelini atabilmiştir.
Zazacanın dil tarihi bakımından yerinin tespiti Alman iranisti Oskar Mann’a borçluyuz. Mann 1917 de ölünce, Hadank Mann’ın eserini tamamlamakla görevlendirildi. Böylece Hadank 1932 de halen de değerli olan *Mundarten der Zâzâ* adlı eserini, ilk Zazaca grameri (398 S.) yayınladı. Bunun hakkında, 12. Nisan 1932 de, *Akademinin Girişimleri Hakkında Haberler’*de şöyle yazar:

“Bununla son on yıl boyunca üst üste denediğim, belki de kolleksiyonun enzor konusu, belli bir dereceye kadar tamamlanmıştır. Gramatik yapısını şimdiye kadar hiçkimsenin incelemediği bu kuzeybatı irani dilin gramatik açıklamasını meydana getirmeyi başarabildim. Herşeye rağmen Zâzâca cildi III. Bölümün en önemlisi olarak sayılabilir.”[11]

Hadank ayrıca Zazaca metinler kaydetmek için de 1932 de Suriye ve Bağdata seyahat etti. Ne varki Zazaca araştıma arzusu maalesef yerine gelmedi ve beraberindeki Kürt kılavuzu Celadet Bedir Han’ın hoşgörüsüzlüğü buna engel oldu. Ancak belli bir zaman sonra onun tavrını farketti ve asıl amacını anladı ve bunu not defterine şöyle kaydetti:

“…Emir Zâzâları Kürtlerden sayıyor ve hepsini kürtleşmiş olarak görmek istiyor. … anlaşılan, benim Zâzâca hakkında bu kadar canlı alaka göstermem hoşuna gitmiyor.”[12]

Hadank’ın Zazacayı araştırma girişimi başarılı olmayınca, bunu uzun bir sessizlik takib etmiştir ve 80li yıllara kadar bahsetmeye değer bir çalışma yapılmadı. Ancak 1985 te Terry Lynn Todd

10 O. Mann, Nachlaß in der Staatsbibliothek Berlin (W), Brief aus Siverege vom 4. Juli 1906.
11 BBAW (Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften), Akademiearchiv, Histor. Abt. II-VIII-200: Berichte über die wissenschaftlichen Unternehmungen der Akademie, 12. April 1932.
12 K. Hadank, Nachlaß, Staatsbibliothek Berlin (W), H 4,1, Seite i.

tarafından Zaza dili üzerine bir doktora Ann Arbor'daki Michigan üniversitesinde (ABD) yayınlandı. Burada işlenen metinler, daha evvel Mann'ın belegelemiş olduğu Siverek bölgesinden olup tek bir konuşmacıdan alınmadır.
Şimdiye kadar yayınlanan tekstler sadece güney Zaza-Bölgesi'ndendir. Kuzey bölgesinin Zazacası ise hiç kaydedilmemiş ve şimdiye kadar bilimsel araştırmaya kapalı kalmıştır. Bu sebepten dolayı Berlin Teknik Üniversitesi, Lenguistik Enstitüsü'nde, kuzey lehçesinin teferruatlı bir gramerini meydana getirme amacıyla araştırma çalımasına girişildi. Bu da, Temmuz 1995 te kabul edilen doktoramın, *Grammatik der Zaza-Sprache, Nord-Dialekt (Dersim-Dialekt),* konusuydu.

4. Türkiye'de dil politikası ve dillerin politize edilmesi

Orta Doğu da çözülmemiş birçok etnik problemlerde ve özellikle Türkiyede diller başroldedir. İran hükümetleri nasıl Kürtçe ile diğer dilleri Farsçanın bir lehçesi olarak ilan ettiyse, Türk devlet kurumları da 1992 ye kadar Zazaca ile Kurmanccaya (Kırmanccaya) Türkçenin bir lehçesi dedi. Kürt yazar, politikacı ve örgütleri de buna karşı, siyasi sebeplerden dolayı Zazaca ile diğer dillerin de Kürtçenin lehçesi olduğunu iddia ediyorlar.
Zazaca ile 'Kürtçe' (Kurmancca, Soranca) arasındaki tarihi dil farkı bütün iranistler tarafından ortaklaşa kabul edilmektedir. Burada dilbilimcilerin, tehlikede olan halkların siyasi geleceği hakkında özel sorumluluğunun bilincinde olup, siyasi lehçecilik ile sağlam temelli dilbilimsel incelemeleri iyi ayırdetmesi gerekir.
Anadoluda birçok politikacı, yazar, propagandacı ve herşeyden önce ordu,
Türk olmayan halkların etnik-kültürel kimliğini katı şekilde redetmekte ve bunu kabullenip tolerans göstermeye direniyorlar. Bu halkların dili ve kültürünü, Anadolunun bir çeşitlilik ve zenginliği olarak göreceğine, büyük bir ihtirasla ve ince metotlarla bunu tahribetmek ve türkleştirmekle meşguldürler. Bunu yaparken de, aynı köken ve kültüre sahip olduklarını propaganda edip, serbestlik ve eşitlik hedefine kavuşmalarını engellemeye çalışıyorlar. Gerek osmanlı-türk Devletinin, gerekse bugünkü 'Türkiye'nin hakim güçleri, Türk olmayan halkları *kendi öz* vatanında sürekli olarak takibetip baskı etmiştir. Zaza Dilinin (ve Kurmancinin) resmi olarak yazılıp konuşulması, Mustafa Kemalın yönetimi ele geçirmesiyle (1921) yasaklandı. Bununla beraber sahte-bilimsel yayınlarla, bu dillerin Türkçeden türediği ve kendilerinin güya Türklerden geldiği üstüste 'ispatlandı'. Zazalar sadece Türklerin değil, aynı zamanda Kürtlerin de kimlik zorlamasına maruz kalıyorlar. Mesela Kürt Öğretmenler Münih'teki konferanslarında resmen şunu talep ediyorlar:

'Zazaları, Kurmanciyi devralmaya teşvik etmek lazım.' [13]

Türk hükümeti 1992 de, yarım ağızla olmasına rağmen, tutumundan vazgeçtiği halde, Kürt ajitatör, politikacı ve yazarları yoğun olarak eskiden beri ve yorulmaksızın Zazaları 'Kürt', dillerini 'Kürt lehçesi' ve yurdunu da 'Kürdistan' diye ilan ederek kendine maletmeye devam ediyorlar. Bağımsız etnik ve kültürel Zaza kimliğine sahip çıkanlar da, iftiraya uğruyor, sık sık yaşadığımız gibi tehdit edilip saldırıya uğruyorlar.
Kürtlerle ilgilenen bazı batılı yazarlar da Kürt iddialarını çeşitli varyantlarıyla tekrarlayıp Zazaların etnik ve kültürel bağımsızlığını görmemezlikten gelerek serbestlik ve demokrasi hakkını unutuyorlar. Yayınlarında Zazaca ile Kurmanci ('Kürtçe') arasındaki dil-tarihsel farkları yan ve dip notlarda kabulleniyorlar, fakat öte yandan yalnış yola götüren aldatıcı gerekçelerle spekülasyonlar yaratarak bunu tekrar hiçe saymaya çaba gösteriyorlar; aynı zamanda Kürt politikacı ve örgütlerinin ileri sürdüğü talep, yani Zaza halkının yurdu *Zazaistan* üzerindeki toprak talebini, haksız yere destekleyip yalnış olarak güya 'Kürdistan' diye propaganda etmektedirler.

Zazaların temel siyasi ve kültürel insan haklarını kabullenip destekliyeceğine, görmemezlikten gelinmekte ve sürekli olarak Kürtlere dahil edilmektedir. Amaçladıkları uzun vadeli kürtleştirmeyle

13 Dokumentation der Tagung kurdischer Lehrer und Erzieher in der Bundesrepublik am 13./14.7.1985, München 1985, 40 S., S. 3.

Zaza halkını haklarından mahrum etmeye götüren *yeni bir haksızlıktan* kendileri de sorumludur. Buna rağmen, son on yılda hem kamuoyuna yönelik çalışmalarla, hem de bilimsel araştırmalarla, propagandacı aldatmaya aldırış etmeden, Zazaların bağımsız kimliğini, dili ve kültürünü layık biçimde kabullenme hassasiyeti ve isteği gittikçe artmaktadır. Bu, aynı zamanda, Zazaların Türkiyedeki demokrasi hareketine olan değerli katkısı için de geçerlidir.

5. Zaza dilinin irani diller familyasındaki yeri

Zazaca, yuvarlak 40 dili kapsayan ve hint-avrupa (hindocermen) dil topluluğunun bir kolunu teşkil eden irani dil familyasındadır. Zazacanın bağımsızlığı ve irani diller arasındaki yeri, tarihi gelişimi bakımından, O. Mann (1906), K. Hadank (1926-32), P. Tedesco (1921), G. Morgenstierne (1958), I. M. Oranskij (1963), G. L. Windfuhr (1989), V. S. Rastorgueva (1990), J. Gippert (1996) ile diğer araştırmacılar tarafından incelenmiş olup ortaklaşa tespit edilmiştir.[14]
Bilindiği gibi irani diller tarihi sınıflandırmaya göre doğu ve batı gurubuna ayrılıyorlar, bunlar da ayrıca güney ile kuzey guruplarına bölünüyor. Zazaca buna göre kuzey-batı irani diller gurubuna girer. Bu sınıflandırmanın temeli, eski, orta ve yeni dil kademelerine ait olan metinlere dayanmaktadır. Eski irani dil kademesi Zerdüşt'ün dili olan Avestçe (mö. 1000 - 500) ile Eski Farsça ve Medce ile temsil edilirken, batı Orta İranca (mö. 4./3. yy – ms. 8./9. yy) Partça ve Orta Farsça'ya dayanır. Farsça tarihi gelişim bakımından bilindiği gibi güney-batı diller gurubundan sayılıyor. Zazacanın, diğer birçok irani diller gibi, orta ve eski dil kademesine ait metinleri yoktur ve Orta ve Eski Farçadan ziyade, daha çok Partça ve Avestçe ile çok sayıda ortak özelliklere sahiptir.

6. Zazaca, Farsça ve Kurmancca arasında birkaç karşılaştırma

Zazacanın hindocermen (hintavrupa) dilleriyle olan ilişkisini göstermek için, cermen ve romen dilleriyle benzerliği olan seçilmiş birkaç Zazaca kelime Tablo 1 de Türkçe karşılığı ile beraber sıralanmıştır.
Mesela Zazaca *name* kelimesine bakılırsa karşılığı şöyledir: Almanca *Name,* İngilizce *name,* Fransızca *nom,* İtalyanca *cognome* (Latince *nomen,* Avestçe *nāman-*) şekliyle benzerliği belli olmakla beraber, Türkçe karşılığı ise *ad* olup değişik biçimdedir. Zazaca *sole* d. kelimesini ele alırsak: Alm. *Salz*, İng. *salt,* Frans. *sel,* İtal. *sale* (Lat. *sal* e.) olup çok benzerlik gösterir, fakat Tür. *tuz* şeklindedir. Bu karşılaştırmaya Tablo 1 deki diğer kelimelerle de devam edilirse, Zazaca kelimelerin Cermen (Almanca, İngilizce) ve Romen (Fıransızca, İtalyanca) dilleriyle benzerliği ortaya çıkıyor; bu da bir tesadüf olmayıp, diltarihsel kökenin ortak olduğunu belirtiyor. Tablo 1 deki kelime karşılaştırması Türkçe ile yapılınca, Türkçe karşılıkların Zazaca ile diğer dillerden farklı olduğu görülüyor ve tam bir zıtlık teşkil etmektedir. Zazaca, Cermen ve Romen dilleriyle belli bir tarihi yakınlığı olmasına rağmen, Türkçe, Türk dilleri familyasına dahildir; bilindiği gibi bunların da hindocermen dilleriyle herhangi bir akrabalık bağı yoktur.

Biribirine benzeyen ve ortak tarihi kökene sahip olan diller bir dil familyası ve gurubu oluşturur. Biribirine benzeyen iki dilin bağımsız veya ortak bir dilin birer lehçeleri olup olmadığı, dilbiliminde iki ölçüye göre değerlendirilir:

1. İki dilin konuşmacıları şayet karşılıklı olarak biribirleriyle anlaşamıyorsa, o zaman iki ayrı dilden bahsetmek gerekir.

14 O. Mann/K. Hadank, Mundarten der Zâzâ, Berlin 1932, 19-31; P. Tedesco, *Dialektologie der westiranischen Turfan-texte,* y. yer: Le Monde Oriental, Uppsala, 15.1921, 185-258, vd.; G. Morgenstierne, *Neuiranische Sprachen,* y. yer: Hanbuch der Orientalistik, Iranistik, 4.1958, 160, 162, 165-166, 175-176; I. M. Oranskij, Iranskie jazyki, Moskva 1963, fransız. Tercüme: Les Langues Iraniennes, Paris 1977; V. S. Rastorgueva, Sravnitel'no-istoriòeskaja gramma-tika zapadnoiranskich jazykov, Fonologija, Moskva 1990; G. L. Windfuhr, *Western Iranian Dialects,* y. yer: Corpus Linguarum Iranicarum, Ed.: R. Schmitt, Wiesbaden 1989, 294-295; ayrıca bkz. *New Iranian Languages:* Overview, agy., 246-250 ve *New West Iranian,* agy., 251-262; J. Gippert, *Die historische Entwicklung der Zaza-Sprache,* y. yer: Ware, No. 10, Nov. 1996, Frankfurt a. M., 148-154.

2. İki dilin gramatik yapısı fonolojik, morfolojik ve kelime hazinesi bakımından çok farklı olup ayrı tarihi gelişimlere dayanıyorsa, o zaman bunlar iki ayrı dildir.

Zazacanın komşu diller Kurmanci (‘Kürtçe’) ve Farsça ile olan ilişkisi şu şekilde açıklanabilir: Zazaca konuşanlarla Kurmanci konuşanlar, birçok yabancı araştırmacı ve gezginin Doğu Anadolu’daki gözlem ve tecrübelerinden bilindiği gibi birbiriyle karşılıklı olarak anlaşamıyorlar.
Bu sebeple Zazaca ve Kurmancca bahsedilen birinci ölçüye göre iki ayrı dil olarak değerlendirmek gerekir.
Tablo 2 de, sık kullanıldığından dolayı önemli olan *demek, gelmek, gitmek, yemek, içmek, istemek, yapmak,* ve *ölmek* fiilleri, irani (Zazaca, Farsça, Kurmancca), cermen (Almanca, İngilizce) ile romen (Fransızca, İtalyanca) dilleri familyasına ait dillerde Türkçe karşılığı ile beraber görülüyor.
‘demek’ fiilini ele alırsak, karşılığı Zazaca *vatene,* Farsça *goftan* ve Kurmancca *gotın* dır. Burada Farsça ile Kurmancca şekiller biribirine benziyor ve Zazaca biçiminden çok farklıdır. Buna karşı ‘gelmek’ fiilinde ise, Zaz. *amaene,* Fars. *āmadan,* Kurm. *hatın* dır; Zazaca ile Farsça şekilleri biribirine kısmen uygundur, fakat Kurmancca’dan tamamen ayrılmaktadır.
‘yemek’ fiilinde ise, Zazaca *werdene,* Farsça ve Kurmanca’daki *xordan, xwarın* ile hemen hemen aynı görünen şekillerden kısmen ayrılır. Karşılaştırmaya aynı usulle ‘içmek’ ve ‘istemek’ fiilleriyle devam edilebilir.
Tablo 2 ye bakılırsa, bu ilişki cermen ve romen dillerinde de görülebilir. Ayrıca Tab. 2 de şu da görülüyor ki, ‘yapmak’ ve ‘ölmek’ fiilleri aynı dil familyasındaki lisanların hepsinde nerdeyse ortak bir şekile sahiptir.

Zazaca / Farsça / Kurmancca: *kerdene : kardan : kırın*
Almanca / İngilizce: *machen : make*
Fransızca / İtalyanca: *faire : fare*

Tab. 2 de Zazaca ve Kurmancca fiil şekilleri karşılaştırılınca, bu iki dil arasındaki mesafenin, yani Zazaca ile Kurmancca arasında, Almanca ile İngilizce arasındakinden daha büyük olduğu ortaya çıkıyor.
Bir adım daha giderek Zazaca ile aynı familyaya ait akraba diller arasında birkaç morfolojik özelliği mukayese edelim. Tab. 3 e bakınca görülen şudur: İşaret zamirleri (yakın), gramatik cinsiyet ve haller bakımından Zazacada kendine has ayrı ve tam bir sistem oluştururken, Kurmancca ile Farsçada başka özellikler mevcuttur. Yakın olan objeleri belirten işaret zamirleri ‘bu (eril)’, ‘bu (dişil)’, ‘bunlar’, Zazacada *nu, na, ni,* ve oblik halde, yani yalın olmayan hallerde ise *ney, nae, nine* dir (bkz. Tab. 3).
Kurmanccada yalın halde gramatik cinsiyet ayırımı yoktur, fakat oblik halde vardır ve böylece ayrı bir sistem oluşturuyor: yalın halde eril, dişil, çoğul için *ev,* buna karşı oblik halde ise sırasıyla *vi, vê, van* dır.
Farsça ise şu özelliğe sahiptir: Gramatik cinsiyet ile oblik hal hiç yoktur. Bu dillerin farklılığı burada çok açık bir şekilde ortaya çıkıyor.
Büyük farklar, Tab. 4 ve Tab. 5 te görüldüğü gibi, şahıs zamirlerinde de mevcuttur. Mesela Zazacada 3. şahıs tek te, eril ve dişil ayırd ediliyor, yani *u* ‘o (eril)’, *a* ‘o (dişil)’; bu ise ne Kurmanccada, ne de Farsçada vardır; ‘o (eril) / o (dişil)’ Kurm. *ew,* Farrs. *u* dur (bkz. Tab. 4). Tab. 5 te oblik halli şahıs zamirlerine dikkatli bakınca şu görülür: Zazaca ile Kurmancca, 1. ve 2. şahıs haricinde, kendilerine has ve tamamen farklı birer zamir sistemine sahiptirler. Mesela 3. şahıs tek e/d ‘onu *eril*’, ‘onu *dişil*’ ... ’, Zaz. *ey, ae,* Kurm. *wi, wê* dir. Çoğul şahıslarda da aynı köklü fark bulunmaktadır: ‘bizi, sizi, onları, ...’ Zaz. *ma, sıma, ine,* Kurm. *em, we, wan* şeklindedir. Farsça, zamirleri yalın ve oblik hallere göre ayırd etmiyor ve bunun için tek bir şekil kullanıyor (bkz. Tab. 4). Böylesi karşılaştırmalı misallere elbette devam edilebilir ve haller sistemi ve fiil sistemi ile morfolojinin diğer kısımlarına kadar genişletilebilir ve burada da benzer açık farklar görülebilir. Burada önemli olan, ilgi duyanı bu dillerin biribiyle olan ilişkisi hakkında bir intiba göstermektir. Gösterilen basit misaller, Zazaca, Kurmancca ve Farsçanın nasıl birbirinden ayrıldığını açık olarak

gösterdi. Kısaca denilebilir ki, Zazaca ile Kurmanccanın ilişkisi, Almanca ile İngilizce gibi ve Zazaca ile Türkçenin ki ise Almanca ile Macarca gibidir. Buna göre Zazaca ile Kurmancca aynı dil familyasında olmalarına rağmen, aralarındaki fark hatta Almanca ile İngilizcenin kinden daha fazladır. Zazaca ile Türkçe arasında ise, Almanca ve Macarcada olduğu gibi, diltarihi akrabalığı yoktur.

	cermen		romen		
Zazaca	Almanca	İnglizce	Fransızca	İtalyanca	Türkçe
name	*Name*	*name*	*nom*	*cognome*	ad
sole	*Salz*	*salt*	*sel*	*sale*	tuz
bıra	*Bruder*	*brother*	*frere*	*fratello*	kardeş
astare	*Stern*	*star*	*(etoile)*	*stella*	yıldız
verg[1]	*Wolf*	*wolf*	*(loup)*	*(lupo)*[2]	kurt
newe	*neu*	*newe*	*nouveau*	*nuovo*	yeni
hirê	*drei*	*tree*	*trois*	*tre*	üç
ses	*sechs*	*six*	*six*	*sei*	altı
new	*neun*	*nine*	*neuf*	*nove*	dokuz

[1] krşl. İsveççe *varg* ‘kurt’ [2] krşl. İtalyanca *volpe* d ‘tilki’

Tablo 1: Zazaca ile cermen ve romen dillerinde ortak birkaç kelime (Türkçe karşılaştırmayla)

irani			cermen		romen		
Zazaca	Farsça	Kurmancca	Almanca	İngilizce	Fransızca	İtalyanca	Türkçe
vatene	*goftan*	*gotın*	*sagen*	*say*	*dire*	*dire*	demek
amaene	*āmadan*	*hatın*	*kommen*	*come*	*venir*	*venire*	gelmek
şiyaene	*raftan*	*çuyın*	*gehen*	*go*	*aller*	*andare*	gitmek
werdene	*xordan*	*xwarın*	*essen*	*eat*	*manger*	*mangiare*	yemek
sımıtene	*āşāmidan*	*vexwarın*	*trinken*	*drink*	*boire*	*bere*	içmek
wastene	*xastan*	*xwastın*	*wollen*	*want*	*vouloir*	*volere*	istemek
kerdene	*kardan*	*kırın*	*machen*	*make*	*faire*	*fare*	yapmak
merdene	*mordan*	*mırın*	*sterben*	*(die)*	*mourir de*	*morire di*	ölmek

Tablo 2: Sık kullanılan fiiller

		Zazaca	Kurmancca	Farsça	
yalın	eril	*nu*	*ev*	*in*	bu
	dişil	*na*	”	”	bu
	çoğul	*ni*	”	*işān, inhā*	bunlar
oblik	eril	*ney*	*vi*	-	bunu, buna, …
	dişil	*nae*	*vê*	-	bunu, buna, …
	çoğul	*nine*	*van*	-	bunları, bunlara, …

Tablo 3: İşaret zamirleri (yakın)

			Zazaca	Kurmancca	Farsça	
tekil	1.		*ez*	*ez*	*man*	ben
	2.		*tı*	*tu*	*tu*	sen
	3.	e	*u*	*ew*	*u*	o
		d	*a*	”	”	”
çoğul	1.		*ma*	*em*	*mā*	biz
	2.		*sıma*	*hun*	*şomā*	siz
	3.		*i*	*ew*	*işān, inhā*	onlar

Tablo 4: Yalın halli şahıs zamirleri

			Zazaca	Kurmancca	Farsça	
tekil	1.		*mı(n)*	*mın*	*(man)*	beni, bana, …
	2.		*tu*	*te*	*(tu)*	seni, sana, …
	3.	e	*ey*	*wi*	*(u)*	onu, ona, …
		d	*ae*	*wê*	”	onu, ona, …
çoğul	1.		*ma*	*me*	*(mā)*	biz, bize, …
	2.		*sıma*	*we*	*(şomā)*	siz, size, …
	3.		*ine*	*wan*	*(işān, inhā)*	onlar, onlara, …

Tablo 5: Oblik halli şahıs zamirleri

7. Zazacanın yazı dili olarak gelişimi

7.1 İlk eserler

Şimdiye kadar mevcut olan bilgilere göre Zaza dilinde ilk eser, Zaza din adamı *Hezan*'lı (şimdi Lice/Diyarbakır) *Ahmedê Xâsê* (1867/8-18.12.1951) tarafından yazılan ve 1899 da Diyarbakırda yayınlanan *Mewlıd'*dır. *Mewlıd* مولد (tür. *Mevlid*) eserinin içeriği dini olup peygamber Muhammed'in doğuşunu anlatan bir methiyedir. *Mewlid* özellikle sünni müslümanlar arasında çok yaygındır. Bazı dini ve geleneksel törenlerde Mollalar tarafından makamıyla okunur.
Ahmedê Xasê aynı zamanda Zaza dilini koruma ve geliştirmenin önemli olduğunun bilincindeydi ve bunu yazıda kullanmanın gerekli olduğunun farkındaydı; Martin Luther'in de kilisedeki Latincenin yerine Almancayı yerleştirdiği gibi.
Sünni Zaza kesiminde *Mevlid* methiyesinin gelenek olarak yaygınlaşması, Siverek müftüsü diğer bir Zaza din adamı Osman Efendi'yi (öl. 1932), 1906 da kendi *Mewlid'*ini Zaza dilinde (güney lehçesi) yazmaya teşvik etmiştir.[15]
Bu yazılı kayıt Zaza dilinin, kullanıma yasağına rağmen geliştirmesini güçlendirdi. *Mewlıd* sünni Zazalarda ezberlendi ve hatta günümüzde dahi yaşlı nesilden metine hakim olanlar bulunmaktadır. Osman Efendi'nin *Mewlıd*'ı ancak 1933 te Şamda yayınlandı.
1906 yılında Oskar Mann Siverek ve Elazığda, kıymetli sözlü edebiyatı içeren birçok Zazaca dil örnekleri kaydetti. Zazalar, Oskar Mann'ın, ufak bir parça da olsa, bu kayıptan kurtarması için teşekkür borçludur.

7.2 1906-1963 Suskunluk dönemi

Osman Efendi'nin son olarak (1906) yazılan eserini nispeten uzun ve 57 senelik bir suskunluk süresi takibediyor. Bu dönemde Zaza halkı yoğun baskılara maruz kalmıştı.
Sevré (1920) anlaşmasına göre osmanlı-türk hükümeti galip devletlerin karşısında Türk olmayan halkların dili, dini ve kültürünü resmen tanımayı kabul etmişti, fakat Mustafa Kemal'in yönetimi ele geçirmesi üzerine (1921) yerine getirilmedi.
Bu yeni ve aşırı milliyetçi türkleştirme politikasıyla, türk-olmayan halklar (Zaza, Ermeni, Kürt, Çerkes, Laz, Yunan vd.) üzerinde gaddar bir baskı uygulandı; kısa bir zaman sonra Zazaistan'da, sünni Zaza kesiminin desteğiyle Şeyh Said'in yönetiminde büyük bir halk ayaklanması meydana geldi.[16]
Bundan sonraki büyük olay alevi Zazaların kalesi Dersim bölgesinde, meydana geldi; Dersim şeklen Türk devletine dahildi, fakat pratikte Dersimli Zazalar serbestti ve burada geleneksel otonomi hakimdi. Bu bölgeye eski zamanda ne Moğollarla Araplar, ne de daha sonra 12. yüzyılda Türkler girebilmiş ve tutunabilmişti.
Bu sebeple 1936 da Mustafa Kemal'in yönetiminde Dersim'de Zaza halkına karşı bir soy kırımı devletçe gizli olarak planlandı[17] ve 1937-38 de askeri olarak zalim bir şekilde tatbik edildi.
Zazaistan'daki bu iki büyük olaydan sonra zalimane bir sürgün etme uygulandı. Kurtulanlar Batı Anadoluya sürüldü ve ancak on yıl sonra (1948) memleketine dönme izni verildi. Bu trajik durumlarda Zaza dilinin yazılı bir gelişmesi mümkün değildi.
Kemalist diktatörlük (1921-50) döneminden sonra tek partili hakimiyetten çok partili sisteme geçiş oldu, fakat bir liberalleşme henüz görülmüyordu. Anca 27. Mayıs 1960 ta Türkiyede bir yönetim değişikliği oldu ve bununla o zamankinden daha da liberal bir anayasa kabul edilerek basın özgürlüğü, fikir özgürlüğü vd. kısmen de olsa, kanunlaştı. 1960 tan sonraki liberalleşme birçok toplumsal gurupları, kendilerini siyasi ve kültürel bakımdan ifade etme bakımından güçlendirdi. Siyasi-kültürel faaliyetler gelişiyor ve birçok yeni gazete ve dergi kuruluyordu. Bunlar arasında üç dilli, *Zazaca, Türkçe* ve *Kurmancca* olarak *Roja Newe* de vardı. Fakat ilk sayının basımından hemen sonra (İstanbul, 15.5.1963) yasaklandı ve yayınlayıcısı *Doğan Kılıç Şıxhesenanlı* tutuklanıp

15 Usman Efendi, Mewlıd, Şam 1933, Yayınl.: C. Bedirxan; krşl. Hêvi (Paris), No. 4, 1985, 98-110.
16 N. Dersimi, Dersim, Halep 1952; M. Şerif Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, İstanbul 1949.
17 Bkz.: Çıkarılan *Tunceli Kanunları*, Resmî Gazete, 1936; N. Dersimi, agy.; R. Hallı, Türkiye Cumhurityetinde Ayaklanmalar (1924-1938), Ankara 1972.

kanunen takib edildi. Bu geri tepmeden sonra yeni bir suskunluk dönemi geldi ve ordu yönetimi ele geçirdi.

7.3 1974-1980 dönemi

Bu yeni dönem zarfında siyasi-kültürel faaliyetler gittikçe artıyordu ki, Zazalar ve Kürtler ağır şartlar ve büyük tehlikeler[18] altında kendilerini politik olarak şekillendirerek birçok gazete ve dergi yayınlayabildiler. Bu üç dilli (*Türkçe, Kurmancca, Zazaca*) periyodik yayınlar, 1976-80 arasında yayınlanan *Özgürlük Yolu* (İstanbul), *Roja Welat* (Ankara), *Tirêj* (İzmir), *Devrimci Demokrat Gençlik* (İstanbul) idi.
Ordunun 12. Eylül 1980 de tekrar yönetimi ele geçirmesiyle bu dergilerin yayın faaliyeti de sona erdi. Bunların sahip ve yazarları takibat altına alındı. Bir kısmı tutuklandı ve diğer kısmı da memleketi terketmek zorunda kalarak batı Avrupa ülkelerinde iltica etti.

7.4 Zaza Dilinin yurt dışındaki gelişimi

1964-74 yıllarında Türkiye'den işçi göçü vasıtasıyla ve siyasi takibat sebebiyle (özellikle 1980 den sonra) birçok Zaza Batı Avrupa ülkelerine geldi. Bu ülkelerdeki serbest ve demokratik şartlar Zazaların ve Kürtlerin kültürel faaliyetlerde bulunmasını kolaylaştırdı. Bir yandan Türkiyedeki siyasi gelişmelerin tesirinde, diğer yandan gurbetteki büyük kültürel ihtiyaçtan dolayı yurt dışında birçok kültürel faaliyet meydana geliyordu. Bununla çok sayıda İşçi, Öğrenci ve Kültür Dernekleri ile beraber epey gazete ve dergi kuruluyordu ve Kurmanccanın yanında Zazaca da yayınlandı. Burada da, iki dergi haricinde, maalesef düzenli olak Zazaca yayınlanamıyordu, çünkü egemen olan Kürt yöneticiler bunu çeşitli bahanelerle sürekli olarak engelliyordu.

7.4.1 Dergilerde Zazaca

1976 dan beri diğerleriyle beraber Zaza dilinde de yazılan dergiler şunlardır:

1.	*Ronahi*	Zürich	1976-78
2.	*Roja Nu*	Stockholm	1979, 1990
3.	*Dengê Komkar*	Frankfurt/M.	1980-83
4.	*Mızgin*	Bonn	1986
5.	*Armanc*	Stockholm, Sundbyberg	1979 f.
6.	*Gaziya Welat*	Frankfurt/M.	1980
7.	*Kurtuluş Yolu*	Köln	1985
8.	*Die Brücke*	Saarbrücken	1985-86
9.	*Hêlin*	Stockholm	1983-84
10.	*Berbang*	Stockholm	1983
11.	*Hêvi*	Paris	1983-86
12.	*Berhem*	Stockholm	1988-90
13.	*Kızıl Yol*	Bobigny/Fransa	1983-85
14.	*Ayre*	Stockholm/Skärholmen	1985-87
15.	*Piya*	Skärholmen/İsveç	1988-92
16.	*Waxt*	Darmstadt	1990-91
17.	*Raştiye*	Fransa/Lübeck	1991-92
18.	*Desmala Sure*	Londra	1991-94
19.	*Şewq*	Hannover	1995
20.	*Dersim*	İstanbul	1995-97 f.
21.	*Pir*	İstanbul	1995-96 f.
22.	*Kormışkan*	Stockholm	1995-97 f.
23.	*Ware*	Frankfurt/M. Baiersbronn	1992-97 f.
24.	*Tija Sodıri*	Frankfurt/M.	1995-97 f.

Bu dergilerden son beşi halen yayınlanıyor. (Ayrıca bak: Ek notlar, 1).

7.4.2 Zaza Dilinde yayınlanan kitaplar

18 Zazaca ve Kurmancca yazmak, o zamanki Türk hukukuna göre bir suç sayılıyordu. Bu da *'Türk kimliğini zayıflatmak'* diye bir gerekçeye dayanıyordu. Zazaların ve Kürtlerin demokratik haklarından bahsetmek de 'bölücülük' diye ceza hükmü altına alınmıştı.

1986 dan şimdiye kadar yuvarlak olarak 30 kitap Zaza dilinde yayınlandı. Türkiyede 1982 den beri, çok sınırlı da olsa, birkaç kitap Zazaca yayınlanabildi. Buna rağmen Hawarê Tornê Cengi ile Mustafa Düzgün'ün hazırladığı ve geleneksel halk türkülerini içeren *Taê Lawıkê Dersımi /Dersim Türküleri,* Ankara 1992, kitabına el kondu yayıncılar alehinde kanuni takibat yürütüldü. Kitap ve dergilerde yayınlanan yazılar daha ziyade masal, fabl, bilmece, mizah, deyim ve atasözleri, çeşitli türkü, hikaye ile siyasi ve dini konular içeriyor. (Ayrıca bak: Ek notlar, 2).

8. Bağımlılıktan bağımsızlığa

Daha evvel, Zaza dilinin nasıl siyasi bir oyun topuna çevrildiği ve bazı milliyetçi güçlerin eskiden beri halen de nasıl kendine mal etmeye çalıştığından bahsedildi. Bu bakımdan Zazacanın yazı dili olarak gelişim tarihi, aynı zamanda çok yönlü bir dil-politikası boyutuna da bağlıdır, yani bir yandan Türkiyedeki siyasi-toplumsal durumlar, ve öte yandan Zazaların Kürtlere veya Kürt politik örgütleriyle olan siyasi-kültürel ilişkisi.

Şunu vurgulamak gerekir ki, yukarıda bahsedilen peryodik yayınlar, kısmen Zazaların da katılmasıyla, daha ziyade belli Kürt örgütleri tarafından neşredilmektedir. Zazalar bu gurupların içerisinde bir azınlık oluşturuyor. Kurmancların (Kürtlerin kendi adlandırmasıdır) anlayışıyla Zazaca 'Kürtçe'nin' bir lehçesine düşürülüyor; netice olarak, ileri sürülen gerekçeye göre, Zazalar bir azınlık olduğundan Kurmancca öğrenmelidirler.

Bundan açıkça belli oluyorki, Kürt milliyetçilerinin Zaza dilini siyasi, kültürel ve lisan olarak kendine maletme çabası, kesin olarak kenara itme ve yerine Kurmancca koymayı amaçlıyor. Bu sebepten dolayıdır ki, yukarıda belirtilen peryodiik yayınlarda, bütün çabalara rağmen, neden Zazaca Kurmanccaya nispeten çok az yazıldı.

Burada haklı olarak sorulabilir ki, Zaza dili neden daha evvel yazı dili olarak gelişemedi. Bunun cevabını Zazaların siyasi ve sosyal tarihi verir. Zazaistanın yüzyıllar boyunca Türk yabancı hükümdarlığıyla sömürgeleştirilmesi ve yoğun baskı altına alması, Zaza halkının yazı geleneğinin oluşmamasının ana sebeplerinden elbette birisidir.

Bu şartlar altında, o zaman *medrese* vd. gibi eğitim kurumlarına giriş imkânları yoktu, olsa bile nadirdi ve böylece yazıya hakim aydınların yetişme şartları yoktu, en azından müsait değildi.

Bunda aynı zamanda hem alevi hem de sünni Zazalar arasında yayılan ve Zaza dilinin mümkün olabilen bir yazılı gelişimini zorlaştıran yabancı dilli dini-fikir akımlarının negatif sonuçları da önemlidir. Eskiden beri alevi Zazalardaki dini törende dualar – *gulvangi* - kısmen Türkçedir, sünni Zazalarda da bazı istisnalar hariç Arapçadır. Yazılı haberleşmede 1928 yılına kadar Arap yazı sistemiyle Osmanlıca-Türkçe, Farsça ve Arapça kullanılıyordu.

Alevi Zazalar, ekonomik haksızlıktan başka, hem etnik hem de dini olarak baskı altına alınırken, Zaza halkının sünni kesimi sadece etnik baskıya maruz idi ve devletin din ağırlıklı eğitim kurumlarına girişi alevi Zazalara nazaran daha kolaydı. Eğitim, yazılı haberleşme ile fikir ve toplumsal faaliyetlere aktif katılımı geliştirmesinden dolayı, dilini kullanarak kendi halkının etnik ve kültürel kimliğini güçlendirenler çoğunlukla dini aydınlardı.

9. 1980 den sonraki dönüş

Politik-kültürel hareketlerin yoğun olduğu 1970-80 döneminde Zazalar hem Türk hem de Kürt siyasi guruplarında edindikleri tecrübede, sürekli olarak bunlara maloldu, susturuldu ve haksızlığa uğradılar.

Biryandan bu acı tecrübeler, diğer yandan enternasyonal ilmi eserlerde kendine has bir tarihe, dile ve kültüre sahip olduklarını öğrenen Zazalar, gittikçe şu görüşe vardı ki, kendilerini Kürtlerin ezici ve kendine mal etmesinden kurtulmak zorundadırlar. Yaklaşık on yıllık bir tecrübeden sonra 1980 e kadar Zazaların ayrı etnik ve kültürel kimliğinin var olduğu bilinci arttı ve böylece kültürel, etnik ve siyasi bağımsızlık gittikçe daha çok dile getirildi. Bununla Zazalar ilk olarak politik ve kültürel dergiler kurup, kendi etnik ve kültürel kimliğinin bağımsız olup kurtarılması gerektiğini siyasi olarak tartıştılar.

Bu görüş ilk olarak *Kızıl Yol'*da, sonra da *Ayre, Piya, Zazaistan, Raştiye, Desmala Sure, Pir, Ware, Kormışkan* ve *Tija Sodıri'*de açıkça dile getirildi.

Bahsedilen on dergi Zazaların kültürel ve etnik kimliğinin serbest ve bağımsız olarak gelişmesini savundular ve halen de devam ediyorlar. Kürt örgütlerinin, Zazaca Kürtçenin bir lehçesi diyen ve Zazaları Kürtçe veya daha doğrusu Kurmanccayı devralmaya zorlamasını rededi yorlar. Bahsedilen dergilerde Zaza dilinin bağımsızlığı temelinde sözlü halk edebiyatı toplanıp yayınlanarak belgeleniyor ve aynı zamanda genç yazarların edebiyat bakımından gelişmesine imkân sağlıyor.
Kendi kimliğini bulma arayışında Zazaların siyasi tarihini yeniden veya *tam olarak* değerlendirme zorunluluğu vardır.[19,20] Zaza halkının bağımsız kimliğini koruma bilincinin artmasıyla Zazacanın gelişimi de yazı dili olarak hızlanıyor, çünkü, Almanyanın eski eyaletleri ile Berlinde serbest şartlar altında yürütülen kültürel faaliyetlere bakılırsa, gittikçe artan bir dili ve kültürü koruma ve geliştirme isteğinin çok büyük olduğu görülür.
Diğer milletler veya etnik guruplar gibi Zaza halkının da kendi dili ile külürünü koruma ve geliştirmeye büyük ihtiyacı vardır. Bu amaçla ilk olarak Berlinde Avrupa düzeyinde *Dersim Kültür Şenliği 2.* adı altında Aralık 1992 - Ocak 1993 tarihi için büyük bir müzik konseri düzenlendi. Bu da Kürt örgütü PKK tarafından düzenleyenlerin ve katılan sanatçıların yoğun şekilde tehdit ve terörize edilmesiyle engellendi.[21] Ordu tarafından Eylül-Ekim 1994 te yürütülen sistematik köy yakmalar[22] ve silahlı muhaliflerin, özellikle Kürt PKK'sının terörüyle Türk ordusunun planları aşırı şekilde kolaylaştırıldı ve devlet, cumhuriyetin kuruluşundan beri çabaladığı Zaza Ülkesini büyük çapta boşaltma amacına kavuştu; bu kadarını 1921, 1925 ile 1937-38 de yaptığı soykırımlarında (jenosidlerde) dahi yapamamıştı.
Bu cinayetlere karşı çekilen acı ve çaresizlik üzerine, Zazalar arasında bir dayanışma hareketi meydana geldi, politik ve kültürel yardımlaşma kurumları kurmaya sebep oldu.[23] Bu kurumların baş hedeflerinden birisi herşeyden önce büyük tehlikede olan Zaza dilinin korunması ve geliştirilmesiydi. Bu amaçla son beşyıl boyunca Almanyada, senede iki kere üç günlük seminerler düzenlendi ve burada C. M. Jacobson, M. Sandonato ile yazar[24] Zaza dili üzerine konferanslar verdiler.
Gerek kültür kurumları, gerekse diğer hümaniter yardım kurumları[25], günümüzde dilin korunması amacıyla Zazacanın çocuklara, gençlere ve yetşkinlere öğretilmesi için önşartlarını hazırlamaya çalışmakta ve desteklemektedir. Buna doğru bir ilk adım, ders veren elemanların yetiştirilmesi ve ders malzemesinin vs. hazırlanmasıdır.

---

19 Z. Selcan, *Zaza Milli Meselesi Hakkında,* y. yer: Desmala Sure, (Aralık 1993-Ocak 1994), Marne, No. 9: S. 25-33, No.10: S. 17-25; Tekrar basım: Ankara 1994 (Zaza Kültürü Yayınları) ve Kendi basımı, Berlin 1994; krşl. aynısı, *Lezê Serbestiya Mıletê Zazay/Kırmanci de Qıymetê Zoni,* y. yer: Tija Sodıri, 1996, No. 3, 20-37.

20 H. Çağlayan, Die Schwäche der türkischen Arbeiterbewegung im Kontext der nationalen Bewegung (1908-1945) *(Türk İşçi Hareketinin Milli Hareket İçindeki Zaafları),* Doktora tezi, Frankfurt a. M. vd., 1995; krşl. Bölüm IV.4a - IV.4 f., 220-264.

21 Kürt PKK nin bu zaza-düşmanı eylemi ile Zazalar arasında büyük bir tepkiyle ve protestoyla karşılandı; krşl. *Desmala Sure, Ware, Zaza Gençliği* vd. yayınların bildirisi.

22 Krşl. Hollanda günlük gazetesi *Trouw* (Amsterdam), 8. Aralık 1994; detaylı dökümentasyon için krşl.: Zwangsräumung und Zerstörung von Dörfern im Zazaland, d. h. in Dersim (Tunceli), im westlichen Teil von Bingöl und in Türkisch Kurdistan, im September-November 1994, yayınlayan: Stichting Nederland-Koerdistan, Amsterdam 1995.

23 *Tunceli Dayanışma Dernekleri*, *Vakıfê Dêrsımi Köln*, *Vakıfê Dêrsımi Holland, Cematê Dêrsımi Berlin*.

24 17-19. März 1995: *Zazaca Terminolojiler üzerine Seminer,* organize eden: Ş. Büyükkaya, Stockholm Tercümanlık Okulu desteğiyle, bkz. Kormışkan, 1/1995, 26; Iranistik Enstitütüsünde Zaza Dili üzerine konferans, Uppsala Üniversitesi, Prof. Dr. Bo Utas ile Dr. Carina Jahani'in desteğiyle; 6-8. Ekim 1995, Dersim-Vakfı Köln'ün hazırlamasıyla, bkz. Ware, 9/1996, 83-84; 3-5. Kasım 1995: *Zaza dili üzerine seminer,* Putten/Hollanda, hazırlayan: Dersim Vakfı Hollanda; 26. Kasım 1995: *Zaza dilinin diltarihi bakımından yeri,* Basel; 24. Şubat 1996: *Kok u tarıxê zonê ma,* Presiekhaaf-Arnhem/Hollanda, hazırlayan: Initiative Cematê Zon u Zagonê Dêrsımi; 18. Mayıs 1996: *Zonê Zazaki de xetê nostene,* hazırlayan: Ware redaksiyonu, Mainerzhagen/Almanya; 25. Mayıs 1996: *Dımli kimliği üzerine seminer: Dil ve Tarih,* destekleyen: Martin-Luther-Universitesi, Halle-Wittenberg, Seminar für Sprachwissenschaft und Indogermanistik; 29.9.1996: *Zaza Dilinin irani diller Familyasındaki yeri,* hazırlayan: Verein der Lehrerinnen und Erzieherinnen aus Kurdistan in Niedersachsen, Zaza öğretmenler de üyesidir.

25 İsviçre kilisesi *Hilfswerk der Evangelischen Kirchen der Schweiz* (HEKS) bu yönde bir adım atarak, takriben 10 000 e kadar Zazanın yaşadığı Basel'de, 22.-29.11.1995 arasında, Zaza öğretmen yetiştirmek amacıyla bir kurs açtı; bunda yazar gramer dersi verdi.

Aynı şekilde 24. Kasım 1996 da ilk olarak kurulan demokratik Zaza örgütü SERBESTİYE 'Serbestlik' te dile büyük bir önem verdi. Kuruluş açıklasında şöyle deniliyor:[26]

'Yurdumuz, halkımız ve dil ile kültürümüz baskıdan kurtarılmalıdır.'

Ayrıca şu da açıklamada vurgulanıyor: kuruluş konferansı, Kürt milliyetçilerinin Zaza Ülkesi üzerindeki toprak talebini ve Zaza halkının varlığını inkar etmesini redederek şunu belirtiyor:

'Konferans bu bakımdan Kürt milliyetçilerinin tezlerini tartıştı; dilimiz hakında 'Kürt lehçesi' ve halkımız hakkındaki 'Zaza-Kürdü' iddialarını mahkum etti.'

Türkiye parlamentosunda da Zazaların varlığı ve hakları ile ilgili suskunluk gittikçe kırılıyor ve bu tabu edilen konu Türk basınında *Bakan Zazaca'ya özgürlük istedi* başlığı altında yayınlandı.
Doğu Anadoluda enaz 3 milyonluk Zazaların kültürel haklarının tanınması için, bu bölgenin sorumlusu devlet bakanı *Salim Ensarioğlu* Ocak 1997 de başbakan yardımcısı Tansu Çillere ve cumhurreisi Süleyman Demirele verdiği raporunda çağrıda bulunmuştur. Bunda devlet televizyonu TRT nin bir kanalında *Zazaca* ve *Kürtçe* yayın yapılmasını tavsiye derek şöyle belirtiyor: *'Bunu yaparsanız dünya batmaz.'*[27]
Zazacanın çok yönlü sorunu bakımından, sorumluluk duyan Zaza aydınlarına düşen görev, kendi kültürel mirasının korunması için çaba göstermek ve Zazacanın herşeyden önce çocuklara ve genç nesillere verilmesini sağlamak ve geliştirmektir.

10. Zaza Dilinin yok olma tehlikesi, kültürel ve tarihi mirasın kurtarılıp belgelenmesi

Karl Hadank dahi 1932 de Zaza dilinin tehlikede olduğunu anlayarak diğer amaçlarla beraber, yurt dışına kaçmış Zazalar arasında dil dökümentasyonu yapmak için Suriye ile Irakta bir araştırma seyahatine çıkıyor. Bunun için Prusya Bilimler Akademisine yaptığı müracaatında şöyle yazıyor:

'Gelecek nesiller, batan halkların dili ile mirasını kurtardığımız için, bizlere minnettar olacaktır.'[28]

Zazaca hakkındaki izahatımı bitirirken, Hadank'ın deyimiyle şunu da vurgulamak istiyorum: Araştırmacılara düşen görev, Zazaların kültürel mirasının, henüz geç olmadan, kurtarılması ve dile hakim olup gittikçe azalan yaşlı nesil arasında sözlü edebiyatın toplanması ve belgelenmesidir. Böylesi bir projenin gerçekleştirilmesi için araştırma kurumlarının desteği çok önemlidir.
Ayrıca Zaza çocuklarına ana dilinde ders verilmesi Türkiyede kültür bakanlığı ile Avrupa ülkeleri tarafından tanınması gerekir. Dilbilimcilere düşen görev ise Zazaca araştırmanın yanında acilen lazım olan dil ile öğretim malzemesinin hazırlanmasıdır.

22.10.1997

Orijinali ve yayınlandığı yer: *Die Entwicklung der Zaza-Sprache;*

Ware, Zaza Dili ve Kültürü Dergisi,
Baiersbronn (Almanya), No. 12, Kasım 1998, S. 152-163.

Almancadan Türkçeye çeviren: Yazar, 22.04.2003
İnternet yayını: 16.04.2004

11. Ek Notlar

Bu notlar, makalenin ilk yayın tarihinden şimdiye kadar geçen zaman içerisinde konuyla ilgili önemli tamamlayıcı bilgi vermek için tercüme esnasında ilave edildi.

---

26 SERBESTİYE'nin (*Komê Serbestiya Ma Dımılı-Kırmanc-Zaza)* 'Dimili-Kırmanc-Zaza'ların Serbestlik Hareketi', No. 1, Aralık 1996, s. 1; krşl. Proğramê Serbestiye - SERBESTİYE'nin Programı, Mannheim 1997, 56-52.
27 N. Durukan, *Bakan Zazaca'ya özgürlük istedi,* Milliyet gazetesi, 20.1.1997, S.8.
28 BBAW, agy., (El yazması) Antrag vom 7. Januar 1932, S. 2.

1. Son yıllarda çıkan iki önemli (bağımsız) Zazaca dergi de şudur:

   Vengê Zazaistani, Paris, 2000-2001, No. 1-3. Şimdilik yayınlanmıyor.

   Zaza Press, Stockholm (İsveç), 2000 - …, No. 1 - 13 (Mart 2003). Halen yayına devam ediyor.

2. Bu makalenin ilk yayın tarihinden bugüne kadar epey Zazaca kitap yayınlandı: İstanbuldaki *Tij Yayınevi* şimdiye kadar 25 Zazaca kitap çıkarmıştır.

BASIN AÇIKLAMASI

Dr. Zülfü Selcan,
Institut für Sprache und Kommunikation, TEL 19-2;
Anglistische und Allgemeine Linguistik,
Technische Universitêt Berlin

[Dil ve İletişim Enstitüsi]
[Anglistik ve Genel Lengüistik]
Berlin Teknik Üniversitesi,

Ernst-Reuter-Platz 7, 10587 Berlin

Araştırma Projesi

Zaza-Deutsches Textkorpus
Zazaca-Almanca Tekst Korpusu

Lengüistik Enstitüsi - Anglistik ve Genel Lengüistik (Prof. Dr. Peter Erdmann) Ocak 2001 de, Hamburg Üniversitesi'nin Ortadoğu Tarih ve Kültür Semineri - Iranistik (Prof. Dr. Ronald E. Emmerick) ile yaptığı işbirliğiyle, Alman Bilim Kurumu (Deutsche Forschungsgemeinschaft) tarafından desteklenen 'Zazaca-Almanca Tekstkorpusu' (Zaza-Deutsches Textkorpus) projesi çalışmasına başladı.
Sözlü Zaza edebiyatını kaydetme, derleme ve dökümentasyon yapmakla, Dr. Selcan 1976 dan beri çalışmaktadır: Masalları, hayvan masallarını, halk türkülerini, hikayeleri, deyim ve atasözlerini, inanç ve etnografya ile ilgili bilgileri teype kayderek, yuvarlak 200 saat süren bir dil materyali elde etmiştir.
Dr. Selcan bundan başka Zazacanın (bilimsel) araştırılmasıyla da ilgilenmiş ve teferruatlı bir *Zaza Dilinin Grameri* (Grammalik der Zaza-Sprache) yazarak bununla aynı enstitüde 1995 te doktorasını yapmıştır.
Zazaca, konuşma yöresi Doğu Anadolu'da olan bağımsız bir dildir. Dilin büyük bir kaybolma tehlikesi altında olması ve dile henüz hakim olup sözlü edebiyata sahip olan yaşlı neslin tükenmesi bakımından, Zazaların şimdiye kadar yazıya geçirilmemiş halk edebiyatını toplama ve dökümentasyon yapma çalışması çok acil ve gereklidir.
Derlemenin bir kısmı halk türkülerinden ibarettir; bunlarda metine paralel olarak notalar da (Dr. Martin Greve ile işbirliği yapılarak) transkribe edilecektir. Bu da müzik-etnolojik analize bir *ilk katkı* olacaktır.
Projenin amaç ve hedefi, teyp bantlarında kayıtlı olan konuşma metinlerinden sözlü edebiyatı transkribe edip Almanca'ya çevirmektir. Sözlü edebiyatın dokümantasyonunu yapmak ve kompüter destekli bir Zazaca-Almanca Tekstkorpusu'nun yapılışı ve çok yönlü değerlendirme imkânlarıyla çeşitli branşların araştırmalarına geniş bir temel hazırlanacaktır: Dil bilimi, masal araştırması, (halk) edebiyat(ı) bilimi, halk ve kültür tarihi, din bilimi, etnoloji (halk bilimi), müzik etnolojisi, kültür bilimi.

http://angli02.kgw.tu-berlin.de/Selcan/index.html

Berlin, 5. Ocak 2001

Yazarın diğer yayınları

Kısaltmalar

AKSA	Zuyiya Televunê Teverê Kurdistani
DS	Desmala Sure
GW	Gaziya Welat, Frankfurt a.M.
H	Hêvi, Paris
ÖY	Özgürlük Yolu, Ankara
R	Ronahi, Zürich
RN	Roja Nu, Stockholm
RW	Roja Welat, Ankara

Zazaca

1976

Beyannamê Newrozi, Mart 1976, Köln.
Leza Ma, R, Nr. 18, s. 28.

1977

Çınayrê Kurdki Noseme?, R, Nr. 19, Şubat 1977, s. 4.
Mılet Çıko?, R, Nr. 21, Haziran 1977, s. 4.
Piyakerê Koledarunê Tırki, R: Nr. 22, s. 5, Nr. 23, Mart 1978, s.7.
Sahın, Xozat, Dersim yöresinden iki halk türküsü, ÖY, Nr. 30, s. 91-98.

1978

Çuxure, RW, 5 Mart 1978, Nr. 5.
Politika Asimilasyoni, R, Mart 1978, Nr. 23, s. 7.
Hirê Bınateweri, R, Mayıs 1978, Nr. 24, s. 3.
Cani Cani, ÖY, Mayıs 1978, Nr. 36, s. 87-94.
Xelil, Hesen Qala, Şêvdin, Pore, ÖY, Aral. 1978, Nr. 43, s. 87-95.

1979

Beyannamê Newrozi, 16.3.1979 (AKSA-Berlin).
Hayderê, RN, 7ê hazirane 1979.
Raporê karê AKSA, seweta kongra 20ine, 21.7.1979, 4 s.

1980

Daê mı hêfê to guret!, GW, Nr. 2, s. 8; Nr. 3, s. 10. Tekrar yayın: DS, Nr. 10, Ocak 1994, 5-8.

1983-84 *Folklorê Kurdi ebe zarava Dımılki*, H, 1.1983, 83-106, 2.1984, 109-124.
Ferhengok; Zaza-Kurmanci-Tırki, H, 1. 1983, s. 107-123.

1987 Lawıkê Pir Sultani, Berlin 1987; 16 lawıkê Pir Sultani eve tercümê Zazaki; Qesê veri hem ki eve Tırki u Almanki.

1996 *Zonê Zazaki de Xetê Nostene*, Ware, Baiersbronn, Nr. 10, 1996, 29-45.

Almanca

1980-84 [Teknik-bilimsel nitelikli makaleler; bu listeye alınmıyor.]

1992 Hadank, Karl, Aus dem Nachlaß herausgegeben von Zılfi Selcan, *Zur Klassifizierung westiranischer Sprachen*, in: AcOr, 53.1992, 28-75. Vorwort: Z. S., bk. Ware, Nr. 6, Mayıs 1994, s. 44-45.

1998 *Die Entwicklung der Zaza-Sprache*, Ware, Zaza Dili ve Kültürü Dergisi, Baiersbronn (Almanya), Nr. 12, Kas. 1998, s. 152-163.

1998 Grammatik der Zaza-Sprache, Nord-Dialekt (Dersim-Dialekt), Berlin 1998, Wissenschaft & Technik Verlag: 730 S. Doktora (Dilbilimi Enstitüsü, Berlin Teknik Üniversitesi).

2004 *Das Zaza-Deutsche Korpus und die Berechnung sprachlicher Häufigkeiten*, in: Koean &/or Corpus Linguistics, Ed.: Sang-Oak Lee, Proceedings of ICKL-TU Berlin International Conference on Korean/Corpus Linguistics, 21-22 July 2003, Seoul 2004, S. 87-149.

Türkçe

1993-94 *Zaza Milli Meselesi Hakkında*, DS, Nr. 9: Aralık 1993, s. 25-33, Nr. 10: Ocak 1994, s. 17-25; Zaza Kültürü Yayınları, Ankara 1994; Kendi Yayını, Berlin 1994.

Zaza Müziği - Kasetler

1976	*Lawıkê Dersımi-1*	14 lawıki
1977	*Lawıkê Dersımi-2*	14 lawıki
1978	*Lawıkê Azadiye*	11 lawıki
1987	*Lawıkê Pir Sultani*	16 lawıki
1994	*Lawıkê Zazaki*	14 lawıki

İçindekiler

1. Dil bölgesi 1
2. Halk ve dil adları 1
3. Zaza Dilinin araştırılması 3
4. ‘Türkiye’de dil politikası ve dillerin politize edilmesi 4
5. Zaza dilinin irani diller familyasındaki yeri 5
6. Zazaca, Farsça ve Kurmancca arasında birkaç karşılaştırma 5
7. Zazacanın yazı dili olarak gelişimi 9

7.1 İlk eserler 9

7.2 1906-1963 Suskunluk dönemi 9

7.3 1974-1980 dönemi 10

7.4 Zaza Dilinin yurt dışındaki gelişimi 10

7.4.1 Dergilerde Zazaca 10

7.4.2 Zaza Dilinde yayınlanan kitaplar 10

8. Bağımlılıktan bağımsızlığa 11
9. 1980 den sonraki dönüş 11
10. Zaza Dilinin yok olma tehlikesi, kültürel ve tarihi mirasın kurtarılıp belgelenmesi 13
11. Ek Notlar 13

28°
32°
36 °
40°
44°
SCHWARZES
MEER
GEORGIEN
ARMENIEN
IRAN
IRAK
SYRIEN
MiTTELMEER
Edirne
Çanakkale
İstanbul
Bursa
İzmit
Bolu
Zonguldak
Çankırı
Sinop
Kızılırmak
Amasya
Çorum
Tokat
Samsun
Ordu
Giresun
Trabzon
Rize
Batum
Gümüşhane
Kars
Erivan
Ağrı
Erzincan
Erzurum
Sivas
Yozgat
Ankara
Balıkkesir
Eskişehir
Kütahya
Manisa
İzmir
Aydın
Denizli
Isparta
Muğla
Antalya
Konya
Kırşehir
Nevşehir
Kayseri
Niğde
Mersin
Adana
Hatay
Halep
Rakka
Antep
Urfa
Maraş
Adıyaman
Malatya
Elazığ
Dersim
Bingöl
Muş
Bitlis
Van
Diyarbakır
Siirt
Hakkari
Mardin
Musul
Dicle
Fırat
Nikosia
Zazaland (Zazaistan)
Provinzstadt
Provinzgrenze
Fluß
Bearbeitung: Zılfi Selcan
0 100 200 km
Zaza Dilinin Yayılma Alanı
40°
36 °

Harita 1

38°
40°
42°
40°
39°
38°
Reşadiye
Almus
Şebinkarahisar
Şiran
Bayburt
Süşehri
Kelkit
Aşkale
Erzurum
Hafik
Zara
Refahiye
Çayırlı
İmranlı
Erzincan
Tercan
Sivas
Çat
Tekman
Kemah
Pülümür
Hınıs
İliç
Ovacık
Kemaliye
Divriği
Nazimiye
Kiği
Karlıova
Varto
Derşim (Tunceli)
Kangal
Hozat
Karakoçan
Çemişgezek
Arapkir
Mazgirt
Solhan
Bingöl
Pertek
Muş
Gürün
Keban
Elazığ
Palu
Genç
Tatvan
Kulp
Baskil
Mutki
Maden
Lice
Bitlis
Hani
Dicle
Sason
Akçedağ
Sivrice
Malatya
Pötürge
Çüngüş
Ergani
Hazro
Kozluk
Elbistan
Silvan
Şirvan
Doğanşehir
Çermik
Siirt
Gerger
Diyarbakır
Siverek
Dicle
Adıyaman
Fırat
Cizre
Zazaland (Zazaistan)
Provinzstadt
Kreisstadt
Provinzgrenze
Kreisgrenze
Bearbeitung: Zılfi Selcan
Türkiye Mülki İd. Böl., 1: 1 000 000, Harita G. K., Ankara
0
100
200
km
Zaza Dilinin Yayılma Alanı

Harita 2

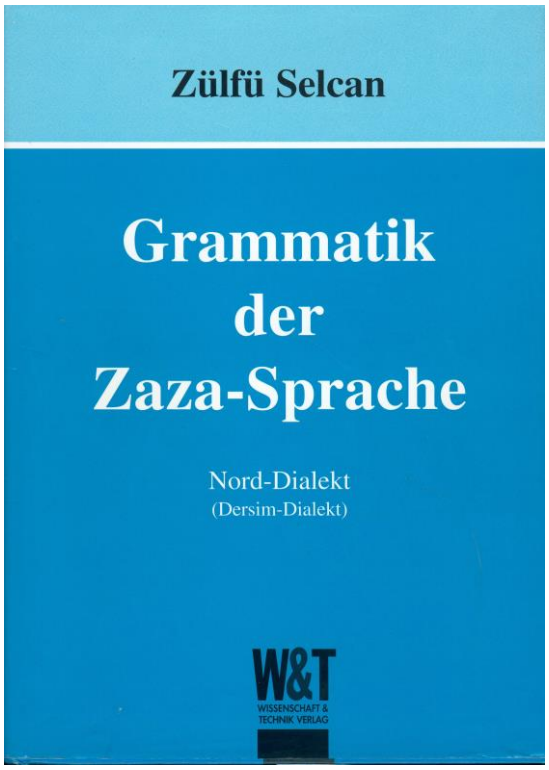

Fiyatı: 39,- €

İsteme adresi:

Wissenschaft & Technik Verlag
Versand
Dresdenerstr. 26
10999 Berlin

Tel. (0049) – (0)30 – 6160222
Fax (0049) – (0)30 – 6160220

e-mail: info@wt-verlag.de
http://www.wt-verlag.de